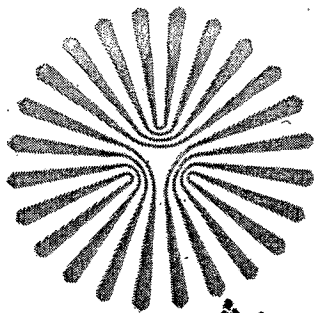

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
خَلَقَ الْمَوَدَّعَةَ
وَالْحَيَاةَ وَالْمَوْتَ

۸۷/۱/۱۰۷۷۳۳
۸۸/۱۲۴

دانشگاه پیام نور

مرکز شهر خوی

گروه علوم تربیتی

عنوان پایان نامه

مبانی نظری و راهبردهای عملی مراحل تربیت
از منظر تاریخ آموزش و پرورش اسلامی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
در رشته تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش

کتابخانه و اطلاعیه‌ها
مرکز شهر خوی

۱۳۸۸ / ۱ / ۲۱

استاد راهنما

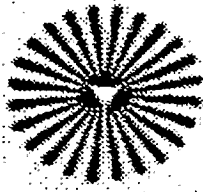
جناب دکتر کرملیان

دانشجو

سیمین فتحی

سال ۸۶

۱۰۹۲۳۳

دانشگاه پیام نور

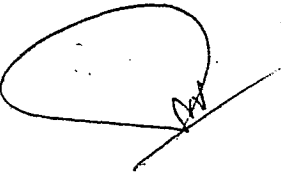
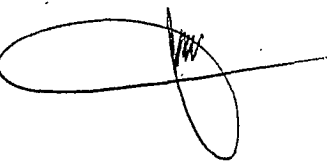
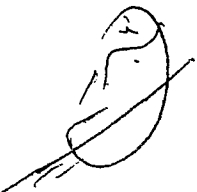
تصویب نامه

پایان نامه تحت عنوان

مبانی نظری و راهبردهای عملی مراحل تربیت از نظر تاریخ و تعلیم و تربیت اسلامی

تاریخ دفاع: ۸۶ / ۵ / ۱۶ - نمره: ۱۹ - درجه: بزرگوار

اعضای هیات داوران

نام و نام خانوادگی	هیات داوران	مرتبه علمی	امضاء
۱- جناب آقای دکتر حسن کریمتالین	استاد راهنما	استاد	
۲- جناب آقای دکتر	استاد مشاور		
۳- جناب آقای دکتر محمد رضا رمندی	استاد داور	استاد	
۴- جناب آقای دکتر	نماینده گروه		

سید محمد حسینی

فصل اول

تشکر و قدردانی

چکیده

مقدمه

بیان مسئله

اهمیت مسئله

اهداف پژوهشی

سوالهای پژوهش

روش پژوهش

روش پژوهش

روش انجام پژوهش

تعریف واژه‌ها و مفاهیم

تفاوت تربیت با کلمه‌های مشابه

فصل دوم

پیشینه تحقیق

فصل سوم

فواید مرحله بندی

معیارهای مرحله بندی تربیت از دیدگاه اسلام

مراحل تربیت از دیدگاه غزالی

مراحل تربیت از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی

مراحل تربیت از دیدگاه علامه طباطبایی

مراحل تربیت از دیدگاه حدیث

مرحله پیش از تولد

دوران نوزادی

تربیت در کودکی

ویژگی کودکان در این سنین

اصول کلی تربیت در مرحله سیادت

۱
۲
۳
۳
۴
۷
۸
۸
۸
۹
۹
۱۴

۱۶

۲۰
۲۰
۲۴
۲۵
۲۷
۲۹
۲۹
۳۵
۴۴
۴۴
۴۵

۴۹	هفت تا چهارده سال
۴۹	ویژگی نوجوانان در این سنین
۵۰	اصول کلی تربیت در مرحله اطاعت
۵۱	هفت تا بیست و یک سال
۵۱	ویژگی جوانان در این سنین
۵۳	اصول تربیتی در هفت سال سوم
	فصل چهارم
	راهبردهای نظری متناسب با مراحل تربیت
۵۵	مواد آموزشی از دیدگاه اسلام
۵۵	آموزشهای اساسی
۵۵	آموزش قران
۵۶	آموزش احکام و احادیث
۵۷	آموزش آداب زندگی
۵۹	خواندن و نوشتن
۵۹	علوم عقلی
۶۰	مهارتهای زندگی
۶۱	مواد آموزشی از دیدگاه غزالی
۶۴	مواد آموزشی از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی
۶۶	مواد آموزشی از دیدگاه علامه طباطبایی
	راهبردهای عملی متناسب با مراحل تربیت
۷۳	راهبرد عادت
۷۶	راهبرد مهرورزی یا محبت
۷۸	راهبرد الگوی
۸۱	راهبرد تشویق
۸۳	راهبرد تنبیه و مجازات
۸۹	راهبردهای کاربردی آموزشی
۹۱	راهبردهای گفتاری
۹۱	روش سخنرانی
۹۲	روش مباحثه
۹۳	روش امر به معروف
۹۵	راهبرد عبرت آموزی

فصل پنجم

خلاصه بحث

نتایج پژوهش

پاسخ به سوال اول

پاسخ به سوال دوم

پیشنهادهای پژوهش

محدودیت‌های تحقیق

منابع

۹۷

۱۰۲

۱۰۲

۱۰۴

۱۰۶

۱۰۷

۱۰۸

فصل

اول

تشکر و قدردانی

اکنون که کار تدوین این تحقیق با لطف بی‌کران خداوند متعال به پایان رسیده است بر خود لازم می‌دانم که مراتب سپاس قلبی خویش را از استاد والامقام و ارجمند، جناب آقای دکتر کرمعلیان که راهنمایی مشکل و طاقت فرسای این تحقیق را به عهده داشتند و با دانش فراوان وسعه صدری بی‌پایان، معین و راهنمای این جانب بوده‌اند را ابراز دارم و همچنین از پدر و مادر عزیز و خانواده مهربانم که از دلسوزی و همکاریشان بهره‌مند شده‌ام و تمام دوستانی که با همفکری و راهنمایی‌های خویش راه را بر من آسان نموده‌اند کمال تشکر و سپاس را دارم.

و همچنین لازم می‌دانم از ریاست محترم دانشگاه تربیت مدرس و مدیریت کتابخانه مرکزی و تمام کارکنان آن که بی‌هیچ شائبه‌ای فرصت استفاده از کتابخانه غنی خود را برایم فراهم کردند تشکر نموده و برای آنان سعادت و توفیق مستدام آرزو نمایم.

فتحی

سال ۸۶

چکیده

این پژوهش با هدف تبیین و توجیه نظری - تاریخی مراحل تربیت کودک از منظر تاریخ آموزش و پرورش اسلامی، به بررسی موضوعات مراحل تربیت، مواد آموزشی، و روشهای تربیتی از دیدگاه تاریخ آموزش و پرورش پرداخته است. دیدگاه های قران و حدیث، امام غزالی، خواجه نصیر الدین و علامه طباطبایی (ره) پیرامون موضوعات فوق تبیین گردیده و سوالات پژوهش پاسخ داده شده است.

به طور کلی در پرتو این تحقیق روشن شد که موضوع مراحل تربیت از جمله مواردی است که در طول تاریخ آموزش و پرورش اسلامی مورد توجه شایسته قرار نگرفته است و به رغم تاکید قران و ائمه معصوم (علیهم السلام) بر آنها، این امر نه تنها مورد مذاقه قرار نگرفته و نظریات آنها گسترش نیافته است بلکه کم کم به دست فراموشی سپرده شده است تا جایی که در زمان خواجه نصیر الدین طوسی، حتی آن دقتی که در زمان صدر اسلام در مورد مراحل تربیت مشاهده می شود، دیده نمی شود.

واژه های کلیدی: مبانی، مراحل تربیت، تربیت، آموزش و پرورش اسلامی.

۱- مقدمه

اساسی ترین بخش هر جامعه ای، نظام فرهنگی آن جامعه است و موفقیت هر جامعه ای در ابعاد مختلف به میزان موفقیت فرهنگی آن جامعه وابسته است. بدون تردید، موفقیت فرهنگی و به تبع آن موفقیت سایر ابعاد، هرگز حاصل نخواهد شد مگر آن که به شناخت دقیق نظام تعلیم و تربیت و برای مسلمانان نظام تعلیم و تربیت اسلامی - با استفاده از منابع غنی اسلام - و با توجه به دیدگاه ها و آرای تربیتی دانشمندان و صاحب نظران بزرگ اسلامی نائل آییم و با دقت نظر در دیدگاه ها صاحب نظران و مربیان تعلیم و تربیت و تجزیه و تحلیل عمیق آنها هر چه بهتر بتوانیم به درک کامل و گسترش ابعاد گوناگون نظام تربیتی اسلام برسیم.

در این راستا محقق بر آن شده است دیدگاه های قران و اهل بیت اسلام - به طور اعم (تمام امامان معصوم) - و امام ابو حامد غزالی و خواجه نصیر الدین طوسی و علامه طباطبایی مورد مذاقه قرار داده و به طور اجمال نظرات آنان را استخراج نموده و با هم مقایسه نماییم که آشنایی با دیدگاه های تربیتی آنان و بکار بستن آنان بی شک در غنی سازی و پربار نمودن تعلیم و تربیت اسلامی و پیشبرد اهداف مقدس آن بسیار موثر خواهد بود.

امید است اقشار مختلف مردم، خصوصا مربیان تعلیم و تربیت با استفاده از دیدگاه های سازنده آنان راه سعادت و کمال را درپیش گیرند و در جهت اسلامی کردن و هدفمند نمودن برنامه های فرهنگی جامعه اسلامی گامهای موثری بردارند.

۲- ابیان مسئله

خواجه نصیر الدین طوسی می گوید: «هر موجودی را کمالی است و کمال بعضی موجودات در فطرت با وجود مقارن افتاده است و کمال بعضی از وجود متاخر... و هر چه کمال او از وجود

متاخر بود، هر آینه او را حرکتی بود از نقصان به کمال و آن حرکت بی معونت اسبابی که بعضی مکملات باشد و بعضی معدات، نتواند بود». (شکوهی، ۷۰:ص ۴)

آدمی نیز در شمار موجوداتی است کمالش از وجودش متاخر و چون تربیت محصول مراقبتی است که از نشو و نمای آدمیزاده در جریان رشد وی یعنی سیر به سوی کمال، به عمل می آید، بنابراین انسان به تربیت محتاج است و تربیت به اسباب و این وظیفه تعلیم و تربیت است که این اسباب و معدات را با نیازهای فرد سازگار کند و اسباب جدید را پس از طی هر مرحله و با رعایت تناسب با میزان پیشرفت فرد در اختیار او قرار دهد.

با توجه به بیان فوق، پژوهش حاضر قصد آن را دارد که به تبیین مبانی نظری مراحل تربیت از یک سو و کنکاش در راهبردهای عملی مترتب بر آنها که از سوی مربیان و در تاریخ آموزش و پرورش اسلامی مورد استفاده قرار گرفته اند را مورد پژوهش قرار دهد.

مساله اصلی این تحقیق به سوالاتی منجر گردید که در قسمت سوالات تحقیق ذکر می

گردد.

۳- اهمیت مسئله

دیر زمانی است که از مباحثی چون امکان تربیت آدمی و اهمیت تعلیم و تربیت او، به دلیل پیشرفت چشمگیر دانش آموزش و پرورش و تجارب انسان در رابطه با آن سخنی به میان نمی آید بلکه بیشتر به فوریت و نحوه تحقق اهداف توجه می شود. لکن جهت روشن شدن موضوع، به ذکر یک آیه و تفسیر آن اکتفا می شود.

یا ایها الذین امنوا قوا انفسکم و اهلیکم نارا...

قران کریم، سوره تحریم: آیه ۶

غزالی در برداشت از این آیه می گوید: «بازداشت فرزند از آتش آخرت (از راه اعمال حق تربیت) بر پدر و مادر واجب تر است از دور داشتن او از آتش دنیا و این مهم جز به تربیت دست نمی دهد».

برخی از مفسران نیز به پیروی از حضرت علی (ع) نگهداری را در این آیه به تربیت نیکو تفسیر کرده اند. (بهشتی، ج ۳، ۷۹، ص ۹-۱۱۸)

پژوهش حاضر که در پی تبیین مراحل تربیت و راهبردهای عملی منتج از آن در بستر تاریخ است، از سه جهت مورد توجه است.

جهت اول توجه به تربیت کودک است. تا قبل از بلوغ عقلی انسان که رشد در آن مرحله کامل نیست کودک برای جلوگیری از سقوط در دره ای که خارج شدن از آن ممکن است با تمام تلاشی که صورت می گیرد تا پایان عمر طول بکشد - و حتی به نتیجه مطلوب نیز نرسد - احتیاج به نگهداری و مربی دارد که خداوند آیه بالا به آن اشاره کرده است. امام علی (ع) نیز در این رابطه فرموده اند:

بذل و بخشش هیچ پدری به فرزند خود بهتر از ادب و تربیت پسندیده نیست. (مستدرک الوسایل، ج ۲، ص ۶۲۵)

خواجه طوسی نیز با تاکید بر این امر گفته اند: به سقراط گفتند چرا مجالست تو با نوحاستگان و نوجوانان بیشتر است؟ او پاسخ داد زیرا شاخه های تر و نازک درخت چون کج شود سهولت می توان آن را راست کرد ولی چوبهای زفت و خشک که از طراوت تهی است، هرگز به استقامت نگراید. (طوسی، ۶۰، ص ۲۲۹)

جهت دوم توجه به تربیت اسلامی است. خداوند در سوره لیل آیه ۱۳ فرموده اند: هدایت با ماست و آخرت و دنیا از آن ماست. از این سخن اینگونه برداشت می شود که امر هدایت از اموری است که خداوند آن را بر خود واجب کرده است، چون حکمت الهی چنین اقتضا می کند. (طباطبایی، ۶۱: ص ۲۶۵) و لازمه آن هدایت و پذیرش دستورات و تربیت در تمامی جوانب، در جهت نیل به این هدف است که موانع این هدایت نیز برداشته شده است.

کانت می گوید: اگر موجوداتی با طبیعتی برتر از انسان تربیت آدمیزادگان را به عهده می گرفتند، در آن حالت احتمالاً از امکانات رشد کافی باخبر می شدیم (شکوهی، ۱۳۷۰: ص ۷۴). به نظر نگارنده کانت نتوانسته است مصداق صحیحی برای این «موجودات با طبیعتی برتر» بیابد و گرنه این موجودات نمی توانند منفصل از عالم وحی و رسالت باشند.

از آن جا که رهنمودهای دینی بر اساس فطرت و نیاز های طبیعی انسان است، مشمول زمان و مکان نیست و در هر دوره ای از تاریخ قابل تعمیم است. آنچه می تواند صبغه زمانی و مکانی پیدا کند روش های تعلیم و تربیت است که متناسب با شرایط اجتماعی و فرهنگی و تفاوت های مخاطبان دگرگون می شود. بر تمام اندیشمندان مسلمان، لازم و بلکه واجب است با داشتن نوشتار آسمانی و پیشوایانی ژرف بین که سیره و سخنان آنان بر جای مانده است، دست اندرکار تحقیق در علمی گردند که در انسان سازی نقش عمده ای را ایفا می کنند. به نظر می رسد اگر دنباله تحقیقات کسانی مانند غزالی و طوسی ادامه پیدا می کرد، علم روان شناسی اسلامی بدان پایه رسیده بود که علوم روانشناسی رایج در غرب را به زیر سایه می گرفت. (حجتی، ۷۵: ص ۷۵)

اسلام می تواند در حد بسیار گسترده و عمیقی این عصر ویران از هم پاشیده را به سامان درآورده و اذهان آشفته بشریت را نظم و سامان دهد و عطش علمی جامعه انسانی را در ظل الهامات الهی خود فرو نشاند (همان: ص ۷۵)

جهت سوم توجه به تاریخ آموزش و پرورش اسلامی است. از آن جا که محتوای این تحقیق بر اساس تاریخی، تدوین و تنظیم شده است، نشان خواهد داد که آموزش و پرورش و فرهنگ ما تا چه اندازه، متحول شده و پیشرفت نموده است و فاصله ما با هدف نهایی و مطلوب که در قران بدان پرداخته شده است تا چه حد است. گرچه برخی از این نظرات از قدمت تاریخی انظرات غزالی و طوسی^۱ برخوردارند و در عصر حاضر نیز تغییرات و تحولات وسیعی در زمینه تعلیم و تربیت صورت

گرفته است. با این وجود، تا حد زیادی قابل تطبیق با نظریات جدید است و می توان در غنی سازی محتوا و روش تربیت از آن بهره گرفت.

۴- ۱ اهداف پژوهشی

هدف کلی این پژوهش به طور مشخص تبیین و توجیه نظری تاریخی مراحل تربیت از منظر تاریخ آموزش و پرورش اسلامی است به عبارت دیگر محقق با عنایت به منابع تاریخی در جستجوی تفکرات اساسی و پایه درخصوص مراحل تربیت در اندیشه و فرهنگ اسلامی است. پژوهشگر با مطالعات تاریخ موسسات و سازمانهای آموزش اسلامی از یک سو و مطالعه و پژوهش در خصوص آثار مکتوب دانشمندان اسلامی از سوی دیگر، به تبیین نظری تاریخی مراحل تربیت از دیدگاه اسلامی مبادرت خواهد کرد. از سویی دیگر راهبردهای عملی مترتب بر دیدگاه مراحل تربیت در تاریخ آموزش و پرورش مورد جست و جو قرار می گیرد. در این حوزه پژوهشگر راهکارهای عملی تحقق بخشیدن به مراحل تربیت را در حوزه ی تاریخ آموزش پرورش اسلامی دنبال می کند و با طبقه بندی این راهبردها، به شناخت تاریخ آموزش و پرورش اسلامی و دستاوردهای آن از یک سو و افزایش توان آموزشی موسسات و نهادهای آموزشی از سوی دیگر می پردازد.

محقق در نظر دارد با ارائه این پژوهش، بر استفاده هر چه بیشتر از منابع غنی اسلامی- که متناسب با فرهنگ اصیل ایرانی نیز باشد- تاکید کند تا جایی که سعی شده از بیان آراء دانشمندان غیر مسلمان و یا غیر ایرانی اجتناب گردد و تنها در چند مورد بنا به ضرورت از پرداختن به نظرات آنان خودداری شده است. در حالی که سعی شده است یکپارچگی مطالب و عمق و جامعیت آنها نیز حفظ گردد.

امید است این پژوهش بتواند زوایای تاریک و مسایل ابهام آلود مسایل تعلیم و تربیت اسلامی را با عنایت به رویکرد تاریخ تعلیم و تربیت اسلامی مرتفع سازد و مسیر پژوهش در این حوزه را هموار سازد.

۱-۵ سوالهای پژوهش

سوالهای کلی پژوهش عبارتند از:

۱- چه توجهات و تبیین های نظری در خصوص مراحل تربیت در تاریخ آموزش و

پرورش اسلامی وجود دارد؟

۲- چه راهبردهای منتج از مراحل تربیت توسط مربیان و دانشمندان تاریخ آموزش

و پرورش اسلامی ارائه شده است؟

۱-۵-۱ سوالهای فرعی پژوهش

سوالات فرعی این پژوهش که از سوالات کلی استخراج شده اند بدین ترتیب هستند.

۱- آیا در تاریخ آموزش و پرورش اسلامی به مراحل تربیت توجه شده است؟

در صورتی که جواب مثبت است چه مرحله بندی ارائه شده است و اگر خیر، دلیل آن با استفاده

از منابع و اطلاعات تاریخی استخراج شود و اینکه بدون توجه به مراحل تربیت آیا نکات تربیتی ارائه

شده است؟ چگونه؟

۲- آیا مربیان و دانشمندان مسلمان به مراحل تربیت در حوزه آموزش و تربیت کودک توجه

کرده اند؟

۱-۶ روش پژوهش

۱-۶-۱ روش پژوهش

در این پژوهش از روش تاریخی به طور خاص استفاده می شود به کمک این روش پژوهشی

سعی خواهد شد ظهور و تطور آراء و نظریه ها در خصوص مراحل تربیت و تاثیرات آنها بر روشهای

تربیت و برنامه های مواد درسی در ادوار مراحل تاریخ تعلیم و تربیت اسلامی با توجه به منابع تعلیم

و تربیت اسلامی و با عنایت به رویکرد تاریخ آموزش و پرورش اسلامی مورد جستجو قرار گیرد.

منابع این پژوهش نیز در دو دسته منابع دست اول (منابع اصلی) و منابع دست دوم (منابع فرعی) تقسیم می شود و بنا به موضوع محور مباحث و استدلالهای پژوهشی به دو صورت نقل قول مستقیم و نقل قول مضمونی استفاده خواهد شد.

۲-۶-۱ روش انجام پژوهش

اطلاعات این پژوهش بر اساس دو منبع یاد شده (منابع اصلی و فرعی) از حوزه تاریخ آموزش و پرورش اسلامی جمع آوری خواهد شد سپس با توجه به چارچوب نظری پژوهش به تبیین نظری مراحل تربیت در آن حوزه پرداخته خواهد شد. از روش تحلیل محتوای تاریخی و همچنین با روش استقرایی جهت پاسخگویی به سوالات پژوهش مبادرت خواهد شد. راهبردهای عملی پژوهش نیز با استفاده از تکنیکهای طبقه بندی اطلاعات دسته بندی و منظم خواهد شد.

۷-۱ تعریف واژه ها و مفاهیم

مبانی: آن مجموعه از دانشها و معارفی است که مریبان تربیتی از لحاظ نظری و عملی فعالیت مربوط به تعلیم و تربیت را توصیف، تحلیل و تبیین می کنند. مبانی تعلیم و تربیت را می توان به دو دسته کلی تقسیم کرد: مبانی علمی و مبانی فلسفی. مبانی علمی آموزش و پرورش با توجه به ویژگیهای زیستی، اجتماعی و روانی مورد تربیت مشخص می شود. مبانی فلسفی آموزش و پرورش از ملاحظات اخلاقی و فلسفی مربوط به طبیعت آدمی و هدفها و غایات تربیت افراد استنتاج می شود. (شکوهی، ۷۰: ص ۶۱)

تعلیم و تربیت اسلامی: بیانگر سیر تحول سازمانها و نهادهای آموزش و پرورش از یک سو و سیر تحول اندیشه های تربیتی از سوی دیگر است.

به عبارت کامل تر: تعلیم و تربیت اسلامی، ناظر به نظامی از اندیشه است که مستقیم یا غیر مستقیم از متون دینی اسلام سرچشمه گرفته و حاوی شناختی نسبت به پدیده ها و روابط موجود در حوزه عملی تعلیم و تربیت، صورت های مطلوب آنها و نحوه ایجاد تغییر در آنهاست. (باقری، ۸۴: ص ۸۴)

از تعلیم و تربیت اسلامی، سه تلقی می توان داشت.

- ۱- تعلیم و تربیت اسلامی به منزله نظام توصیفی: در این تلقی، اندیشه های مبتنی بر نظام تعلیم و تربیت اسلامی از مطالعه و بررسی آثار دانشمندان مسلمان به دست می آید.
- ۲- تعلیم و تربیت اسلامی به منزله نظام استنباطی: در این دیدگاه، نظر بر آن است که می توان برای همه مسایل تعلیم و تربیت، پاسخی در متون دینی اسلامی یافت.
- ۳- تعلیم و تربیت اسلامی به منزله نظام استنباطی - تاسیسی: در این دیدگاه، نظر بر آن است که برخی از مسایل در متون اسلامی آمده است... پاسخ به بقیه مسایل نیازمند پایه گذاری و تاسیس دانشی نسبت به پدیده های مورد نظر است.

مراحل تربیت: یعنی نظم دادن به اهداف تربیت با نظر به مراحل رشد (شعبانی ورکی، ۷۷: ص ۹۸)

باقری این مراحل را با عبارتی دیگر چنین توضیح داده است که: اگر مقاصد تربیتی با نظر به روند توانایی نوعی انسان نظم و نسق داده شود، حاصل آن مراحل تربیت خواهد بود. (باقری، ۷۵: ص ۱۶۸)

بنابراین مراحل تربیت، منازل بهم پیوسته ای است که صرفاً برای تسهیل مطالعه امر تربیت مورد توجه قرار می گیرد، زیرا مراحل رشد گسترش توانایی نوعی انسان هرگز قابل تفکیک به حلقه هایی جداگانه نیستند.

نکته ای که در تعریف مراحل تربیت حائز اهمیت است، توجه به مفهوم رشد و رابطه آن با تربیت می باشد. در تعریف رشد چنین گفته اند که رشد عبارت است از یک سلسله تغییرات و تحولات پی در پی که در موجود زنده، برای رسیدن به هدفی خاص انجام می گیرد.

این تغییرات نه تنها در حجم بدن بلکه در ذهن و عقل و اخلاق و عواطف نیز به وجود می آید. کودک از جهت جسم و نیروهای جسمانی، تدریجا رشد می کند و بزرگ و بزرگتر می شود تا به مرحله نهایی کمال برسد. همراه با رشد جسمانی، عقل و شعور او نیز رو به کمال می رود. هم از جهت بدن نیرومند می شود و هم از جهت عقل و در نتیجه چیزهای فراوانی را یاد می گیرد و غرایز و استعداد های جدیدی در او ظهور پیدا می کنند و به فعلیت می رسد. از افعال روزمره تا فکر کردن، تحصیل علم و دانش و خلاقیت های گوناگون، تماما محصول رشد جسمانی و عقلانی انسان است.

بنابراین می توان نتیجه گرفت که گرچه رشد و تربیت مفاهیم یکسانی نیستند و مراحل تربیت مانند مراحل رشد بر یکدیگر - به طور کامل - منطبق نیست، اما رشد چون بستری است که تربیت در آن به بار می نشیند. بر متخصصان تعلیم و تربیت، آشنایی با مراحل رشد و خصوصیات انسان در هر یک از مراحل آن، جهت درک برنامه های تربیتی ضروری است. مربی که این مراحل را بشناسد و در تنظیم توقعات و انتظارات خود آن را مدنظر قرار دهد، هدفی را که رسیدن به آن در توان کودک نیست بر او تحمیل نمی کند و کودک را از تبعات شخصیتی شکست در رسیدن به آن مصون نگه می دارد.

تربیت : امروزه اصطلاحات گوناگون به دلیل تخصصی شدن این رشته مشکلاتی را در مرز بندی مفاهیم آنها با یکدیگر ایجاد نموده است که سابقا وجود نداشت و کلماتی که معنای یکسانی را به

ذهن متبادرمی کردند جایگزین یکدیگر استفاده می شده اند واژه تربیت نیز از این دسته کلمات است که با پرورش به یک معنا به کار برده شده و نزدیک به تعلیم محسوب می شده است .

برای واژه تربیت دو ریشه در نظر گرفته شده است . یکی ریشه (ر ب و) و دیگری ریشه (ر ب ب) . در صورت اول تربیت به معنای پرورش دادن است که مرحله ی پایانی آن هنگامی خواهد بود که فرد بتواند روی پای خود بایستد و استقلال و کفایتی یافته باشد که به مدد آن قادر به تنظیم امور خویش شود . در این حالت کودکی انسان حیطة کار تربیت خواهد بود. (باقری، ۷۶: ص ۱۶۵)
حضرت علی (ع) در دعای کمیل می فرماید:

« یا من بدا خلقی و ذکری و تربیتی وبری و تغذیتی ، ای کسی که آفرینش مرا آغاز نمودی و سپس گفتار به من عطا کردی و سپس مرا رشد و نمو دادی و به من احسان نمودی و مرا روزی بخشیدی ...»

در این فراز بیشتر تربیت جسمانی در نظر می باشد.

در صورت دوم منظور از تربیت ربوبی شدن و ربوبی ساختن آدمی است (باقری، ۷۶: ص ۱۶۵) که مرحله پایانی آن آخرین لحظات زندگی و شاید حتی پس از مرگ است. در این حالت حیطة کار پس از دوران کودکی و زمان رسیدن انسان به بلوغ عقلی است. همان طور که با دقت در کار پیامبر و توجه به مخاطبین گفتار و درسهای عقلی ایشان استنباط می گردد برخورد پیامبر با کودکان گر چه خالی از نکات تربیتی نیست که در بخشهای دیگر به گوشه ای از آنها اشاره خواهد شد اما بیشتر به حالت غیرمستقیم و به صورت آماده سازی و تمهید والگوسازی برای پیروان بوده است).

حضرت علی(ع) از این معنا نیز استفاده نموده و می فرماید:

العقل غریزه تربیتها التجارب: عقل غریزه ایست که تجربه را پرورش می دهد! (ناظم زاده قمی:

امام علی(ع) تربیت را هم معنی ادب نیز به کار گرفته اند. درجایی که به امام حسن(ع) می فرمایند:

« فبادرتک بالادب قبل از تقسیو قلبک: به تربیت تو اقدام کردم قبل از آنکه قلبت سخت گردد».

(نهج البلاغه - نامه ۳۱)

علامه طباطبایی (رحمه ا.) تربیت را به معنای تزکیه و مثابه هدایت می دادند و می نویسند. تزکیه به معنای تربیت و رشد دادن چیزی است که به شکل مطلوب و شایسته درآید. (علامه طباطبایی، ج ۳، ص ۲۶۵) و یا رشد دادن و ترقی دادن چیزی است بگونه ای که خیرات و برکات از آن بروز دهد. (همان، ج ۹، ص ۳۷۷) تزکیه مصدر باب تفعیل است و مصدر ثلاثی مجرد آن زکات است که به معنای نمو صالح است. نموی که ملازم خیر و برکات باشد. منظور از تزکیه مردم توسط پیامبران نیز این است که آنها را به نموی صالح رشد دهد. یعنی اخلاق فاضله و اعمال صالحه را عادتشان کند تا به کمال انسانیت برسند و در دنیا و آخرت سعادت مند باشند. (همان، ج ۱۹، ص ۴۴۷) منظور از تعلیم و تربیت به عقیده غزالی نیز این است که کودک اولاً سعادت دین و دنیا را حاصل کند- مقصود از دنیا را هم زاد آخرت می داند. ثانیاً از آتش دوزخ محفوظ ماند و بهشت و خشنودی خدا را به دست آورد. ثالثاً نفس اماره را مطیع و اخلاق خود را مهذب و شریعت نبوی را احیا کند (صدیق، ۵۴: ص ۱۵۵). او معنی تربیت را چنین بیان می کند که همچون برزگری که غله تربیت کند، هر گیاهی که با غله باشد از میان غله بکند و براندازد و همچون سنگی و کلوخی که در میان کشتزار باشد بیرون اندازد و از میان آب و سماد بدان آورد تا غله پرورده و نیکو برآید (فراهانی، ۱۳۸۰: ص ۷) غزالی مانند بیشتر دانشمندان گذشته تربیت را امری تکوینی می داند که هدف آن ایجاد اخلاق نیکو در انسان است.

خواجه نصیر الدین طوسی نیز تعلیم و تربیت را درک سعادت و ترقی دانسته، می گوید: کودکان را چنان پرورید که از ردایل دوری جسته و فضایل را بشناسند و ارج نهند و عمل کنند. (سعادت در